

AHİLİK

ULUSLAR ARASI SEMPOZYUMU
"KALİTE MERKEZLİ BİR YAŞAM"
BİLDİRİ KİTABI

AHİ EVRAN

Yıldız Kent KAYSERİ

KAYSERİ - 2011

AHİLERİN ŞANLI TARİHİNE GÖLGE SALANLAR

Prof.Dr.Güllü Yoloğlu

Azerbaycan-Bakü

1821 yılında Sultan II Mahmud han zamanında İstanbul patriği Gregorios, Rus Çarı Aleksandr'a bir mektup yazır ve burada Osmanlının çökdürülmesinin yollarını gösterir. Mektupda Türklerin cesurluğundan, birliğinden, dine, milli adet-enenelerine, törelerine bağlılıklarından, maddiyatdan uzak olmalarından, açık savaşın onları daha da birleştire, mukavimet güçlerini artırma bileceğinden bahs ederek Türkleri sarsıtmağın, manevi bağlarını parçalamağın, dözümlülüklerini zayıflatmağın en kısa yolunun sezdirmeden "milli adet-enenelerine, maneviyatlarına uygun olmayan yabancı fikirlere, hareketlere, maddi vasıtalarla" alıştırmak olduğunu gösterir.

Bu kısa haşıyeden sonra ahilerin Azerbaycan'daki şanlı tarihine baş vurmağın gerek olduğunu düşünürük.

İslam aleminin ilkin inkişaf devrinde vatandaş cemiyeti institütleri yaratılır, fütüvvet ve ahilik sistemleri çerçevesinde hemkarlar birliği, gayri-devlet kurumları, sosyal-siyasi strukturlar, ilmi cemiyetler faaliyet gösterirdi. Bütün bunların inkişafına tekan veren ise sanatkarlığın inkişafı idi...

Orta çağlarda Azerbaycan'da Tebriz, Gence, Hoy, Şamahı, Erdebil, Ordubad, Şeki, Bakı ve başka şehirler sanatkarlık merkezleri gibi tanınırdı. Çeşitli şehirlerde sanat nevlerinin ihtisaslaşması neticesinde seh teşkilatları yaranırdı. Onlar küçük sanat istehsalını müdafie ve mühaviza etmekle sanayenin inkişafını lengidir, yeni kapitalist tasarrufat formalarının inkişaf edib artmasına maneçilik töredirdiler. Buna göre de inkişaf etmiş kapitalist münasebetlerinin berkarar olması seh sistemini dağıtdı. Eski Sovyetler Birliği erazisinde seh teşkilatları 1917'ci yıldan leğv olundu.

VIII-XII yüzyıllarda Azerbaycan şehirlerinde (Gence, Şamahı, Derbend ve b.) sanat sahelerinin özel birleşmeleri (serrac, dabbak, neccar ve b.) vardı. XIII-XVIII yüzyıllarda sanatkar teşkilatları möhterife, uzan, esnaf adlanırdı. Bu devirlerde sanatkarlar arasında dini-ahlaki normalar esasen risale ve fütüvvetnameler esasında tesbit edilirdi. Esnaf dahilinde inkişaf etmiş iyerarşi olmadığına göre, seh inhisarı da mevcut degildi. Ustalar istediği kadar şagird yetiştire bilirdi. Ustalığa geçme "kurşama" merasimi ile başa çatdırılırdı. Ustalığa

geçenler ferdi dükân – emalathana açmak hukukuna malik idiler. Feodalların şehirlerde hakim olmaları esnafın dahili özünüidare hukukunu mahdudlaşdırırdı.

Azerbaycan'da sanatkarlığın inkişafı aynı saheye mensup sanatkarların diğer sahalarla rekabetini de meydana çıxartdı. Eger gündelik iş hayatında usta-şagird, aynı sahanın ustaları, dükânları ve ya ayrı-ayrı sahaların sanatkarları arasında rekabet yaranırdısa, ortak şehir hayatında önemli ziddiyetler meydana çıkanda, bütün sanatkarlar “çekici aynı yere vururdular”. Bu da yavaş-yavaş sanatkarların ortak merak etrafında teşkilatlanmasına şerait yaratdı. İslam dini geniş yayılmış şehir muhitinde birleşdirici amil din olsa da, dine de farklı yaşamlar neticesinde tarikatlar meydana gelirdi. Yaranmış sufi tarikatları esasen sabrı, mutiligi, dözümü tebliğ edirdi. Lakin gündelik iş hayatlarında daim rekabetle karşılaşan, daha aktiv olmak mecburiyetinde kalan, şehir zenginlerinden, tacirlerden, şehir sanatkarlarından manfaat götüren hakim daireler tarafından haksızlığa maruz kalan sanatkarlar muti, sabırlı köy ahalisinden, şehir yoksullarından farklı olarak daha realist ve mübariz olmak mecburiyetindeydiler. Mehz bu sebebdən yaranan ahi kardaşlıklarının üyeleri de karşıya koyulan maksada uygun olmalı idiler. Ahilerin geniş tasvirini veren sayyahlar onların genç, fiziki bakımdan güçlü, bekar, yalnız, kemerlerinde iki dirsek uzunluğunda hancer gezdirdiklerinden yazırdılar.

Saraylarda debdebeli hayat sürenler tacirlerden ve şehir sanatkarlarından çoklu manfaat elde edirdiler. Bele bir durum, tabii ki, feodal-ruhani tabakaya karşı kin ve gazep doğururdu. Bu da demokratik ruhlu sanatkarlara büyük ihtiyaç yaradırdı. Bir çok hallerde Çin ve Yakın Doğu sanat örneklerine meydan okuya bilecek sanat eserleri yaradan Azerbaycan sanatkarları kendi üstünlüklerini derk edir ve günlerle, aylarla yaratdıklarının eyanlar, ruhaniler tarafından degerdegmezine alınmasına da itirazlarını bildirirdiler. Yüzyıllardan beri günümüze kadar gelib çatan, hatta renglerini bile deşismeyen saraylar, karvansaralar, mescid ve köprüler Azerbaycan mimarlarının sanatkarlık örnekleridir. Onların izleri bir çok ölkelerde bu gün de kalmaktadır.

Şehir sanatkarlarının özel teşkilatları siyasi olaylara karışır, mühüm ictimai kuvve gibi kendilerini gösterirdiler. Bu teşkilatlar arasında ahiler, yani kardaşlık teşkilatı daha çok dikkat çekirdi. Onlar bazı sufi teşkilatları gibi nezir-niyazla degil, öz halal zahmetleriyle yaşayırdılar.

Elbet ki, sanatkarlığın inkişafı yeni sosyal tabakanın da yaranması demek idi. XI yüzyılın sonu – XII yüzyılın başlarında Beylagan şehrinin hayatında ahiler önemli rol oynayırdılar. XII yüzyılda Gence, Erdebil, Zencan, Tebriz, daha sonralar Bakı ve diğer şehirlerde de ahi teşkilatları fealiyet göstermişler. Bakı'nın

Jürdehanı köyünde üzerinde 1448-1449 yazılmış Ahi Nurullah zaviyesi var. XV yüzyılın başlarında tebrizlilerin Teymuri hükümdarı Ömere karşı isyanına Ahi Hasab başçılık edirdi. Sefevi müridleri arasında ahiler de vardı. Onlara Ahi Şadi lebbazı, Ahi Düluzini, Ahi Henifeni, Ahi Hasanı ve başkalarını örnek göstermek lar. I Şah İsmayılın hakimiyeti ele almasında ahilerin yardımı da az olmayıb. efevilerin utopik sosyal beraberlik ideyalarından el çekib teokratik feodal devleti aratmaları sırası ahilerin onlardan uzaklaşmalarına ve Azerbaycan'da tedricen sosyal kategori gibi ictimai hayatdan çıkmalarına sebep oldu...

Tarihi Azerbaycan topraklarında geniş yayılan ahiligin dini ictimai-siyasi tahiyeti onun devletin bu ve ya diğer mühüm işlerinde de önemli rola malik lmasından haber verirdi.

Sasaniler döneminde de mevcut olan sanatkar birliklerinin sayesinde dağılık saliyet gösteren ayrı-ayrı sanat adamları bir yere toplanarak ortak meraklar tesbit dilir, bu meraklara hizmet planı işlenib hazırlanırdı. III-VII yüzyıllarda Yakın ve Orta Doğu'da yaranan Sasaniler devletini idare eden Sasaniler sülalesi bu irliklerin vasıtasıyla geniş arazide ticaretin de asanlaşmasını tamin edirdi. Banisi I rdeşir olan devlet IV yüzyılın başlarında Kafkaz Albaniyası'nı da kendi razilerine katdı ve, belelikle de zengin hammal ehtiyatı olan bu bölgenin anatkarları da çoksaylı sanatkar ordusuna koşularak birliklerin fealiyetinin hemiyetini daha da artırdı. Söylemek lazımdır ki, bu cür birlikler Selcuklu evletinin ve Osmanlı imperatorluğu'nun ilk devirlerinde de cemiyetdeki siyasi ve ictimai yerleri ile seçilmişler. Bele ki, ara savaşları, baskınlar, isyan ve iğtişaşlar amanı ahiler şehir idaresini kendi ellerine alarak şehirin dağılmasına ve garet lunmasına imkan vermirdiler. K.Kaen'e göre, ahiler o kadar güçlü idiler ki, hatta Osmanlı imperiyası da onların real güçleri ile hesablaşmalı olurdu. XIV yüzyılın aşlarında ahi teşkilatları dahilinde tebegeleşme başladı. Osmanlı'da, Azerbaycan e doğu ülkelerde merkezi hakimiyetin güclenmesi sonucunda tedricen geçmiş emokratik eneneleini kayb eden ahi teşkilatlarının harbi-siyasi kudreti sarsıldı.

Kızıl Orda emiri, Tebriz hakimi Ahicukun (? - 1359) adı da merak doğurur. İayd edek ki, 1356-1357'ci yıllarda Canı Bey'in Azerbaycan'a hücumunun şirakçısı olan Ahicuk Azerbaycan hakimi ilan edilen Berdi bey'in (Canı beyin ğlu) nüfuzlu emirlerinden idi...

Bir çokları ahiligin Küçük Asiya'ya Azerbaycan'dan yayıldığını urğulayırlar. A.Krımiski ahiligi Türkistan menşeli orden adlandırarak XII yüzyılda 'ürkistan'dan Azerbaycan'a ve oradan Küçük Asya'ya yayıldığını yazır.

Ahilerin Abbasiler hilaFeta döneminde (750-1258) yarandığı ve XIII yüzyılda İran, Orta Asya ve Küçük Asya'da geniş yayılmış dini karakterli ictimai-siyasi teşkilat olduğu da ihtimal olunur.

Ahilerin I Şah İsmayıl'ın hakimiyeti ele almasında mühüm rola malik olduğunu yazmışdık. Bele ki, Sefevi devletinin banisi 1500'cü yılın sonlarında Şirvan'a hücum ederkən dəstəsində 7 bin sufi de vardı. 1501'ci yılın güzünde Tebrize dahil olarken de, kendisini şah ilan ederken de Şah İsmayıl Hatai sanatkarlığın geniş yayıldığı Tebriz şehrinde ahilerin destegine arkalanmışdır. Ele buna göre de o, şehirlerde sanatkarlığı ve ticareti inkişaf etdirerek yabancı ülkelerle iktisadi ilişkilerini genişlendirir, istehsal olunan malların dış bazarlara çıkışını temin edirdi. Belke de 1585'de Tebriz'in Osman Paşa tarafından zebt olunarak dükən, hamam ve karvansaraların dağıdılması, mükavimet gösterenlerin (15 bin tebrizli) mahv edilmesinin esas sebebi de I Şah İsmayıl'a verdikleri destek idi.

Araştırmacıların bir çoğu dabbak Ahi Evran'ı (1172-1262) ahiligin banisi gibi verseler de, M.Heyderov bununla razılaşmayarak yazır ki, hele XI yüzyılda Urmiyalı Ahi Ferec, gacarlardan olan Emin ed-din Mahmud bin Yusuf ve başkaları malum idiler. XI yüzyıl yazılı abidesi olan "Gabusname"de genc ahi cavanmerdlerin ve sufilerin davranışlarına ayrıca fesil hesr olunmuşdur. İlgi çekicidir ki, kovulmuş şehir reisi geri dönerken onu kovan "sakalsızlar"ın, daha doğrusu ahilerin karşısında konuşarken onlara "gencler" diye müraciət etmişdir.

XII yüzyılda mütefekkir, "kemala ermiş arif, tarikat mürşidi ve gerçeklik rehberi" olan Sadeddin Mahmud Ebülkasım oğlu Tebrizi de ahi idi. XII-XIII yüzyıllarda Azerbaycan türkleri arasında, o cümleden de Huvay'da, yani Araz nehrinden güneyde, Güney Azerbaycan'ın kuzey-batı kısmında yerleşen Hoy'da ahilik geniş yayılmışdır. Tesadüfi değil ki, ele Ahi Evran da aslen Hoy'dan idi. Onun babalarının XI yüzyılda İran'a gelen türkmenlerden olduğu bildirilir. Kuzey Azerbaycan'da, yani Arran'da hayvancılıkla meşğul olan türkmenler o kadar çok idiler ki, onları karınca yuvası ve ya çekirge sürüsü ile mükayise edirdiler. Bir sıra kalaların başında da onlar dururdular. Eger XII yüzyılda Arran'da ve elece de onun esas şehirlerinden olan Gence'de bu kadar türkmen vardisa, o zaman çok mümkündür ki, Ahi Evran'ın ulu babaları da Hoy'a mehz buradan göçmüş türkmenlerden, yani Azerbaycan türklerinin büyük ekseriyetini teşkil eden boyundandır.

1207'ci yılda Kayseri'ye gelerek orada dabbakhana açan Evran sanatkar ve tacirlerinin sayı Moğol işğali zamanı Azerbaycan'dan kaçanların hesabına artan Anadolu'da ahiligin esasını koydu. Araştırmacılar ahiligin Anadolu'da teşkilatlanmasında "İran türkmenlerinin eli var" diye yazanda, mehz Ahi Evran'ı

nezerde tuturlar. Ahi Evran'dan sonra bile ahiligin merkezine çevrilen Kırşehir'de kuvvede olan fütüvvetnameler Azerbaycan'dan tutmuş Balkanlar'adek yayılmışdır.

Azerbaycan ahileri arasında Bursa'da yaşamış Seyid Hüseyin'in (XV yüzyıl) "Fütüvvetname"si geniş yayılmışdır. Kendi eserinde Azerbaycan'da, İran ve Irak'da yazılmış fütüvvetnamelerden behrelenen Seyid Hüseyin'nin "Fütüvvetname"sinde Azerbaycan türkcesinden bir çok ünsürler var. Bu da tesadüfi degil. Onun atası Seyid Gayıbı Azerbaycan'dan idi.

İster Seyid Gayıbı'nın, isterse de Seyid Hüseyin'in eserlerinde şiyelik özünü gösterirdi. Bu da bu tarikatın geniş yayıldığı İran ve Azerbaycan'dan kaynaklanırdı. Gayd edek ki, Mevlane Celaleddin Rumi devrinde yaşamış, Konya'daki tanınmış ahi ordeni başçılarından olan Ahmed Erdebili de Azerbaycan'dan idi. Yarı efsanevi ahi Türk de Urmiya'dan idi. Şeyh Safiyyüddin Erdebilinin müridleri arasında ahi tehellüslü sanatkarlar ve tacirler vardı. Bütün bu faktlar araştırmacılar ahiligin Anadolu'da Azerbaycan'ın tesirile yayıldığını söylemeye esas verir.

Eger Y.Bertels ahiligi (fütuvva) "sanatkarların gizli teşkilatı" adlandırırdisa, İ.Petruşevski onları "usta elaltılarının gizli teşkilatı" adlandırırđı. Bizce, bu daha doğru idi. Çünkü yaşlı, tecrübeli usta sanatkarlar fiziki güc taleb olunan ahi teşkilatının üyesi olsalar da, aktif mübarizde daha çok genc şagirdler, usta elaltıları iştirak edirdiler. Ustalar çalışır, kazandıkları paradan teşkilata da verirdiler. Genc ahiler ise bir nevi hem de güvenlik rolündeydiler. Mesela, 1406'cı yılın ilk baharında Ebu Bekr Tebriz ahalisinden 100 bin altın toplamağı emr edende, şehir ahalisi, tacirler ve sanatkarlar, şehir yoksulları ile birge tamğaçı Şeyh Ahi Kasab'ın başçılığı ile isyan edir.

XV yüzyılın başlarında, Tebriz ehlinin Ömer'e karşı isyanı da Şeyh Ahi Kasab tarafından yönlendirilirdi. Teymuri hakimleri ve Karakoyunlu, celairiler tayfalarının başçılarından edavetinden istifade eden ahiler bir müddet şehrin idaresini kendi ellerine alırlar. XIV yüzyılın 30'lu yıllarında arab seyyahı İbn Battuta Tebriz'de olarken buradaki sanatkar birliklerinden ve iki zaviyenin olmasından yazsa da, onların ahilerle bağılığından bir şey demir. Evezinde varlı İsfahan ahilerine dikkat çekir. Belke de ona göre ki, ahi teşkilatı hem de gizli teşkilat idi. Onlar her zaman kendileri ve ya planları ile bağı malumatları car çekmek istemezdi. Küçük Asya ahilerinden yazan İbn Battuta kayd edir ki, bu vilayetlerde bele bir adet vardı: yerli hakim olmayanda onu ahi ve ya gencler teşkilatının başçısı idare edirdi.

G.Torning fütüvvetnameleri "fityan" kardaşlığının nizamnamesi gibi de kabul edir. Bu da "igid", "koçak", "delikanlı" anlamını verir. Fütüvvenin genc

üyeleri fityan ahilerle eşleşdirilirler. Bizce de, onlar maksad ve davranışları ile birbirine çok yakındırlar.

Günümüzde ahilerin tarihi ile bağlı bizi rahatsız eden bazı fikirler var. Onlardan biri de bu gün bir-birilerine görüşerken “ahi” diye müraciet eden vahabilerin ahilerin şanlı tarihine sahiplenmek istemeleridir. Bildigimiz gibi, “ahi” (“əxi”) arabcada “kardaş” demektir. Halkın ahiligin tarihini, mahiyetini bilmemesinden yararlanan vahabilerin bir kolu olan selefler kendilerini ahilerin selefleri, torunları adlandırırlar.

Bildigimiz gibi, Sovyetler Birliği döneminde Azərbaycan'da da, digər Sovyet Sosialist Respublikalarında olduğu gibi ateizm höküm sürürdü. Esasını XX yüzüylın başlarında koyulan ateizmi Allahsızlar teşkilatları yayırdılar. Bu işə daha çox ziyalılar cəlb olunurdu.

Sovyetler Birliğı dağıldıktan sonra bütün halklar kendi köklərinə dönmeğe başladılar. Sovyetlərin kalığı gibi ateizm də aradan kalktı. Lakin onun yerində dərin bir boşluk yarandı. Bu boşluğu doldurmaq üçün yabənçi ölkələrdən – İrandan, Arab ölkələrindən, Amerika Birləşik Devletləri'nden və Avrupa ölkələrindən çoxlu sayda misyoner teşkilatları kendi maksatlı siyasetlərini yeritməğe başladılar. Azərbaycan'ın həmin yıllarda daha həssas və yaralı olduğunu nəzərə alan bu teşkilatların ekseriyeti özlerini kaçınlara, göçkünlərə yardım edən həyriyyə teşkilatları kimi kələmə verir və beləliklə də halkın müəyyən hissəsi arasında yer alə bildilər. Çeçənistan olayları da Azərbaycan'a yabənçi ünsürlərin gəlməsinə şərait yaratdı.

Seleflər sufilərle ahilerin tarixən düşman olduklarını yazır, örnək olaraq da ahilerin Şəms-i Tebrizi'yi öldürdüklerini öne sürürlər. Kendi cinayətlərilə Şəms'e qarşı töredilən cinayət arasında bənzerlik arayırlar... Bu və yazmaq istəmədiyimiz digər məsələlər, böhtanlar, düşmənçilik tokumları sufiliğın, ahiliğın əsas məhiyyətini nə olduğunu o kadar da farkına varmayan kitle üçün təhlükə mənəbidir.

Buna qarşı duruş gətirə bilmək üçün əsas amacımız maarifləndirmə olmalıdır.

ЕДЕБИЙАТ:

1. Нəмятова М. С. Ширванын ХЫВ-ХВЫ ясрляр тарихинин юйрянилмясиня даир. – Бакы, 1959 (с. 116).

2. Сейидов М. Яхи-гардашлыг иъмасы цаггында бязи гейдляр. – Азерб. ССР ЕА Хябярляри (ядябийят, дил вя инъясянят серийасы), 1967, №1.

3. Гейдаров М. Х. Ремесленное производство в городах Азербайджана в XVII в. – Баку, 1967, 199 с.

4. Али-заде А. А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана ХЫЫЫ-ХЫВ вв. – Баку, 1956.

5. Очерки по истории азербайджанской философии – Баку, т. 1, 1966.

6. Эфендиев О. А. Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI в. – Баку, 1961.

7. Эфендиев О. А. Азербайджанское государство Сефевидов в ХВЫ в. – Баку, 1981.

8. Гейдаров М. Х. Социально-экономические отношения и ремесленные организации в городах Азербайджана в ХЫЫЫ-ХВЫЫ вв. – Баку, 1987, «Элм», 212 с.

9. Гордлевский В. А. Дервиши ахи Эврана и цехи в Турции. - Изв. АН СССР, 1927, 12-17, сер. VI.

10. Петрушевский И. П. Азербайджан в ХВЫ-ХВЫЫ вв. - см: Сб. статей по истории Азербайджана. – вып. 1., Изд-ство АН Азерб. ССР. Баку, 1949, с. 286-294.

11. Яшмядов Щ. М. Орта яср шыяъри Бейляган. – Баку, Элм, 1979.

12. Пашазаде А. Ш. Гафгазда Ислам. – Баку, «Азярняшр», 1991, 224 с.

13. Новрузлу А. И. Позднесредневековое ремесло Азербайджана (ХЫВ-ХВЫЫ вв.). – Баку, «Элм», 2000, 648 с.

14. Мяммядов З. Азярбайъан фялсяфяси тарихи. – Баку, 2006.